

Ірина Брушневська,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач, Східноєвропейський
національний університет імені Лесі Українки
(м. Луцьк, Україна)

Iryna Brushnevska,

Candidate of pedagogical sciences (PhD),
Senior Lecturer, Lesya Ukrainka Eastern European
National University (Lutsk, Ukraine)
brush-ira@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМПОНЕНТІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ: ПРОГРАМОВО- МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

FORMING OF COMPONENTS OF SPEECH ACTIVITY OF PRESCHOOL AGE CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS: PROGRAMMATIC AND METHODOLOGICAL ASPECT

Стаття присвячена проблемі формування лінгвістичного та комунікативного компонентів мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку із порушеннями мовлення. Проаналізовано специфіку досліджень науковцями проявів загального недорозвитку мовлення. Вказано на концептуальні зміни у співвідношенні мовленнєвих та немовленнєвих компонентів у структурі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Акцентовано увагу на структурованість та спрямованість сучасних корекційних програм та програмно-методичних комплексів на формування компонентів мовленнєвої діяльності в процесі корекційно-розвивального навчання. Вказано на недостатню сфокусованість методичних матеріалів на розвитку складових комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, загальний недорозвиток мовлення, діти дошкільного віку.

The article is devoted to the problem formation of linguistic and communicative components of speech activity of preschool children with speech disorders. The showing of the child's life competence is his or her speech activity in different spheres of life, the ability to establish speech interaction with other people, to use communication to meet their own needs, to build and express their thoughts correctly.

The originality of the research scientists of the manifestations of the general underdevelopment of speech. Modern trends in the study of these disorders in children are impossible without understanding and using the integration of psychological, psycholinguistic and neuropsychological approaches to the definition of pathological mechanisms and structure of this form of speech dysontogenesis. Conceptual changes in the ratio of speech and infant components in the structure of speech-mental activity are indicated.

The analysis of modern correctional foreign and domestic programmes and program-methodical complexes testifies to the conceptual approach to the problem of overcoming the General underdevelopment of speech, offering a comprehensive planning and implementation of the work's system with preschool children who have speech defects. The attention is focused on their structure and focus on the formation of the components of speech activity in the process of correctional and developmental education. The insufficient focus of methodological materials on the development of components of the communicative component of speech activity of preschool children with general underdevelopment of speech – operations of probable forecasting, advanced synthesis, analysis and control (self-control) at different levels.

Key words: components, speech activity, general underdevelopment of speech, preschool children.

Постановка проблеми. Мовленнєва компетентність, відповідно до Базового компонента дошкільної освіти України, виступає в якості інтегрованої характеристики розвитку дошкільника й передбачає сформованість мовної та мовленнєвої складових, що забезпечує наявність якісного інструментарію та умінь використовувати його з метою комунікації. Саме мовленнєва діяльність у дошкільному віці є підґрунтям формування інтелектуального потенціалу, підвищення пізнавальної активності, якісного розширення світогляду, стимулювання та збагачення комунікативних навичок.

Одним із показників життєвої компетентності дитини дошкільного віку є її мовленнєва активність у різних сферах життєдіяльності, пов'язана з умінням встановлювати мовленнєву взаємодію з оточуючими людьми, використовувати комунікацію для задоволення власних потреб, грамотно будувати і висловлювати свої думки. Однак тривожною на сучасному етапі є прогресуюча тенденція до збільшення кількості дітей дошкільного віку, що мають ті чи інші порушення мовленнєвого розвитку. Причому змінюється не лише клінічна картина певної вади, а й спостерігаються нові модифікації патологій розвитку мовлення у вигляді їхнього поєднання з гіперактивністю, дефіцитом уваги, пренатальними ураженнями мозку, ММД тощо. Недоліки мовленнєвого розвитку дитини гальмують пізнання нею навколишнього світу, оволодіння знаннями, обмежують її спілкування з однолітками і дорослими, висловлення власних думок, негативно впливають на формування її емоційно-інтелектуальної сфери і особистості в цілому.

Сьогодні ця актуальна проблема вимагає подальшого поглибленого вивчення, оскільки недоліки мовлення суттєво деформують мовну особистість дитини, ускладнюють її взаємовідносини з оточуючими, негативно впливають на її характер, породжують невпевненість дошкільника у власних силах.

Одним із найпоширеніших порушень психофізичного розвитку серед дітей дошкільного віку є загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ).

Ю. Рібцун запропоноване до вживання сучасне трактування терміну ЗНМ з позицій психолінгвістики: “Загальний недорозвиток мовлення – це складне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та/чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і/чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному)” [7, с. 3].

Сучасні тенденції дослідження загального недорозвитку мовлення у дітей неможливі без розуміння та використання інтеграції психологічних, психолінгвістичних та нейропсихологічних підходів до визначення патологічних механізмів та структури цієї форми мовленнєвого дизонтогенезу. Вона демонструє зміщення акцентів із вивчення лінгвістичної феноменології недоліків на виявлення дефіцитарних та збережених ланок і рівнів психічної діяльності, співвідношення мовленнєвих та немовленнєвих компонентів у структурі мовленнєво-мисленнєвої діяльності, моделювання психолого-лінгвістичних і нейропсихологічних механізмів компенсаційно-пропедевтичного впливу.

Такі концептуальні зміни обумовлені тим, що контингент дітей із загальним недорозвитком мовлення зазнав сьогодні істотної модифікації: значно збільшилася кількість дітей із пре- і перинатальними мозковими дисфункціями, що призводять

до загального недорозвитку мовлення (Л. Григор'єва, Т. Ланіна, Ю. Рібцун, А. Семенович, М. Фішман та ін.); стійка тенденція до ускладнення структури дефекту – поряд із “чистими” варіантами зростає частка змішаних (дифузних) варіантів ЗНМ, які не можна кваліфікувати ані як первинні, ані як вторинні (О. Корнєв, О. Мастюкова та ін.); поява стійких або резистентних до логопедичного впливу варіантів загального недорозвитку мовлення, які в ряді випадків навіть в умовах компенсаційного впливу залишаються недостатньо компенсованими (О. Грибова); розширення діапазону станів при загальному недорозвитку мовлення, що пов'язані з негативними чинниками соціального розвитку (О. Грибова, О. Корнєв, Є. Ніколаєва та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі подальшим дослідженням проблематики загального недорозвитку мовлення у дошкільників займаються науковці Е. Данілавичюте, І. Марченко, Ю. Рібцун, В. Тищенко, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.

Дослідженнями науковців (Л. Андрусишина, Т. Волковська, О. Корнєв, О. Мастюкова, Ю. Рібцун, Є. Соботович, Т. Фотєкова та ін.) доведено, що загальний недорозвиток мовлення обумовлює специфічний характер пізнавальної діяльності та емоційно-особистісної сфери дитини [1, с. 25; 3, с. 12; 5, с. 23; 8, с. 28; 10, с. 91]. Порушення цих сфер при загальному недорозвитку мовлення мають різну психологічну структуру і знаходяться у складних зв'язках із ступенем вираженості і характером мовленнєвого порушення.

Зокрема, у дітей цієї категорії спостерігаються різні варіанти співвідношення недорозвитку мовленнєвих і пізнавальних процесів: або в структурі дефекту в якості провідного виступає порушення мовлення, або недоліки мовлення й інтелекту посідають рівнозначні позиції, або домінують лише їхні окремі сторони. Така поліморфність ускладнює як внутрішньогрупову диференціацію дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, так і їхнє відмежування від дітей з іншими типами дизонтогеній, у структурі яких присутні порушення мовлення системного характеру (передусім затримки психічного розвитку і легкого ступеня розумової відсталості).

Саме ці фактори зумовлюють необхідність формування складових лінгвістичного та комунікативного компонентів мовленнєвої діяльності в процесі системної корекційно-розвивальної роботи. Основні засади її проведення, методи і прийоми обумовлені змістом корекційних програм та програмно-методичних комплексів.

Мета статті. Аналіз сучасних вітчизняних та зарубіжних корекційних програм та програмно-методичних комплексів з метою з'ясування їх спрямованості на формування компонентів мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика роботи з дітьми, що мають загальний недорозвиток мовлення, переконує у важливості випереджаючого, ймовірно прогностичного характеру корекції розвитку, навчання і виховання. Вона повинна мати за мету не закріплення і вдосконалення того, що вже є, що вже досягнуто дитиною, а активне формування того, що повинно бути досягнуто нею в найближчій перспективі відповідно до законів і вимог вікового розвитку та становлення особистісної індивідуальності. Планування корекційної роботи не може бути успішним без прогнозування.

Аналіз сучасних корекційних зарубіжних і вітчизняних програм та програмно-методичних комплексів засвідчує концептуальний підхід до проблеми

подолання загального недорозвитку мовлення, пропонуючи комплексне планування і реалізацію системи роботи з дітьми дошкільного віку, що мають вади мовлення. Розглянемо їх з позицій адресності спрямованості формування компонентів мовленнєвої діяльності.

Так, в програмі Т. Філічової, Г. Чиркіної, Т. Туманової [12, с. 121] передбачаються такі види занять:

1. Заняття з формування лексико-граматичних засобів мовлення (словникового запасу та граматичного ладу).
2. Заняття з формування звукової сторони мовлення.
3. Заняття з розвитку зв'язного мовлення.

Характерним для програми Т. Філічової, Г. Чиркіної є те, що весь процес корекційного навчання має чітке комунікативне спрямування. Всі елементи мовленнєвої системи, які засвоюються дітьми, включаються в безпосереднє спілкування.

В “Программе логопедической работы по преодолению общего недоразвития речи у детей” (Т. Філічова, Г. Чиркіна, Т. Туманова) [13] представлені етапи корекційної роботи з дошкільниками I-IV рівня мовленнєвого розвитку. Основними завданнями корекційної роботи є:

- розвиток розуміння мовлення;
- розвиток активної наслідувальної мовленнєвої діяльності;
- розвиток пам'яті, уваги, мислення;
- розвиток лексико-граматичних засобів мови;
- розвиток звуковимови;
- розвиток самостійного фразового мовлення.

У програмі Н. Нищевої [6] висвітлюються основні етапи корекційно-логопедичної роботи в середній, старшій та підготовчих групах дошкільного закладу. Зміст логопедичних занять визначається завданнями корекційного навчання дітей, а саме:

- розвиток розуміння мовлення;
- активізація мовленнєвої діяльності і розвиток лексико-граматичних засобів мовлення;
- розвиток вимовної сторони мовлення;
- розвиток самостійного розгорнутого фразового мовлення і самостійного спілкування;
- підготовка до оволодіння елементарними навичками письма і читання.

В основі програми Л. Лопатіної лежить психолінгвістичний підхід до мовленнєвої діяльності як до багатокомпонентної структури, до складу якої входять семантична, синтаксична, лексична, морфологічна і фонетична складові, і яка передбачає інтенсивний і екстенсивний шляхи розвитку і формування “відчуття мови”. Програмою передбачається різнобічний розвиток дітей, корекція недоліків мовленнєвого розвитку, а також профілактика вторинних порушень, розвиток особистості, мотивації і здібностей дітей у різних видах діяльності.

У програмі білоруських науковців Ю. Кислякової, Л. Мороз [4] загальний недорозвиток мовлення розглядається в двох аспектах: як збірний термін для позначення загальних ознак недорозвитку всіх компонентів мовленнєвої системи, що мають місце при дизартрії, ринолалії, алалії, дитячій афазії, а також як самостійна форма порушення мовлення (неускладнений варіант загального недорозвитку мовлення).

Корекційно-розвивальне навчання і виховання дітей з важкими вадами мовлення здійснюється на основі активного пізнання дітьми навколишнього світу, практичного засвоєння ними предметного оточення і сфери соціальних відносин. Основний акцент зроблено на розвиток комунікативної компетенції дітей, можливості їхнього спілкування з оточуючими за допомогою мовленнєвих (фонетичних, лексичних, граматичних) і немовленнєвих засобів (міміка, жести, пози, погляди, піктограми, предметні дії). Комунікативна компетенція розглядається як базисна характеристика особистості дошкільника.

Українськими науковцями в галузі логопедії Л. Трофименко та Ю. Рібцун розроблені програмно-методичні комплекси, які побудовані на принципово нових засадах і базуються на теоретичних положеннях про мовленнєву діяльність, розвиток мовлення в онтогенезі, психолінгвістичну структуру мовленнєвої діяльності.

У програмно-методичному комплексі Л. Трофименко [11] реалізовано комплексний і послідовний підхід до формування лексико-граматичної сторони мовлення у дошкільників п'ятого року життя, метою якого є подолання недоліків загальнофункціональних і специфічних мовленнєвих механізмів, які лежать в основі загального недорозвитку мовлення. У порівнянні з традиційними програмами та методиками, відводиться більше можливостей для використання засвоєних дітьми мовних знань у різних мовно-комунікативних ситуаціях. У зазначеному програмно-методичному комплексі врахована неоднорідна структура мовленнєвого дефекту у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, що сприяє диференціації корекційного впливу та підвищенню ефективності логопедичної роботи в цілому.

У програмно-методичному комплексі Ю. Рібцун [9] вперше в логопедичній науці представлена характеристика лінгвістичного та комунікативного компонентів мовленнєвої діяльності у дошкільників, репрезентований розділ з організації корекційно-розвивальної роботи в логопедичній групі для дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Автором виділено п'ять основних етапів корекційно-розвивального навчання молодших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, реалізація яких відбувається не лінійно, а паралельно, що забезпечує цілісний розвиток усіх компонентів мовленнєвої системи:

1. Налагодження невербального контакту з дорослим (підготовча робота).
2. Розвиток лексичної сторони мовлення.
3. Формування граматичної будови мовлення.
4. Удосконалення фонетико-фонематичної сторони мовлення.
5. Розвиток зв'язного мовлення.

Рібцун Ю. В. репрезентовані окремі корекційно-розвивальні завдання, спрямовані на розвиток різних видів ймовірного прогнозування та контролю.

Отже, першочерговими завданнями у зазначених програмах окреслено розвиток здебільшого лінгвістичного компонента мовленнєвої діяльності: активізацію, уточнення та збагачення словника дошкільників, розвиток граматичних навичок, розвиток фонематичного сприймання та слуху, формування навичок звукового (виділення наголошеного голосного на початку слова, виділення звука в слові, виділення першого та останнього звука в слові) і складового аналізу, корекція звуковимови.

Значно менше уваги у сучасних корекційно-розвивальних програмах акцентовано на розвитку складових комунікативного компонента мовленнєвої

діяльності – операціях ймовірного прогнозування, випереджувального синтезу, аналізу та контролю (самоконтролю) на різних рівнях.

Завдання розвитку комунікативної активності є важливою складовою формування мовленнєвої особистості. Вони передбачають розвиток не лише навичок діалогічного та монологічного мовлення, уміння скласти самостійне зв'язне висловлювання, а й значно складніші процеси. Формування вміння дітей прогнозувати, аналізувати і контролювати власне комунікативне висловлювання має здійснюватися педагогами системно, з урахуванням індивідуальних особливостей, комунікативного досвіду, рівня мовленнєвого розвитку, рівня сформованості основних психологічних функцій [2, с. 12].

Висновки. Відтак, питання врахування у сучасних програмах та програмно-методичних комплексах ключових аспектів формування та розвитку складових комунікативного компонента мовленнєвої діяльності у дітей із загальним недорозвитком мовлення потребує подальшого розроблення і застосування.

Література

1. Андрусишина Л. Є. Психологічні характеристики загальнофункціональних механізмів мовлення у старших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: 2007. С.18 – 23.
2. Брушневська І. М. Формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : автореф. дис. канд. пед. наук.: 13.00.03 ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т спец. педагогіки. Київ, 2018.
3. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ “Друк-Сервіс”, 2011. 200 с.
4. Кислякова Ю. Н., Мороз Л. Н. Воспитание и обучение детей с тяжелыми нарушениями речи. Минск : НИО, 2007. 248 с.
5. Мастюкова Е. М. Ребенок с отклонениями в развитии. Ранняя диагностика и коррекция. Москва : Просвещение, 1992. 94 с.
6. Нищева Н. Программа коррекционно-развивающей работы в логопедической группе детского сада для детей с ОНР (с 4 до 7 лет). СПб. : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2006. 352с.
7. Рібцун Ю. В. Науково методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. Логопед. 2011. № 8 (8) серпень. – С.4-11.
8. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: прогр.-метод. комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 283 с.
9. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. Київ : Освіта України, 2011. 292 с.
10. Собонович Е. Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. Київ, 1995. 203с.
11. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. Київ : Актуальна освіта, 2007. 120 с.
12. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В., Туманова Т. Воспитание и обучение детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Программно- методические рекомендации. Москва : Дрофа, 2009. 189с.
13. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В., Туманова Т. Коррекция нарушений речи. Программы для дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушениями речи. Москва : Просвещение, 2010. 271с.

References

1. Andrusy`shy`na L. Ye. Psy`xologichni xaraktery`sty`ky` zagal`nofunkcional`ny`x mexanizmyv movlennya u starshy`x doshkil`ny`kiv iz ZNM. Teoriya i prakty`ka suchasnoyi logopediyi: Zbirny`k naukovy`x pracz` : 2007. S.18 – 23.
2. Brushnevs`ka I. M. Formuvannya komunikaty`vnogo komponenta movlennyevoyi diyal`nosti ditej p`yatogo roku zhy`ttya iz zagal`ny`m nedorozvy`tkom movlennya : avtoref. dy`s. kand. ped. nauk.: 13.00.03 ; Nacz. akad. ped. nauk Ukrayiny`, In-t specz. pedagogiky`. Ky`yiv, 2018.
3. Gavry`lova N. S. Porushennya fonety`chnogo boku movlennya u ditej: monografiya. Kam`yanecz`-Podil`s`ky`j : TOV “Druk-Servis”, 2011. 200 s.
4. Ky`slyakova Yu. N., Moroz L. N. Vospy`tany`e y` obucheny`e detej s tyazhelyimy` narusheny`yamy` rechy`. My`nsk : NY`O, 2007. 248 s.

5. Mastyukova E. M. Rebenok s otkloneny'yamy' v razvy'ty'y'. Rannaya dy'agnosty'ka y' korrekcy'ya. Moskva : Prosveshheny'e, 1992. 94 s.
6. Ny'shcheva N. Programma korrekcy'onno-razvy'vayushhej raboty v logopedy'cheskoj gruppe detskogo sada dlya detej s ONR (s 4 do 7 let). SPb. : DETSTVO-PRESS, 2006. 352s.
7. Ribczun Yu. V. Naukovo metody'chne zabezpechennya realizaciyi special'noy osvity' ditej iz ZNM. Logoped. 2011. # 8 (8) serpen'. – S.4-11.
8. Ribczun Yu. V. Korekciyna robota z rozvy'tku movlennya ditej p'yatogo roku zhy'ttya iz fonety'kofonematy'chny'm nedorozvy'tkom movlennya: progr.-metod. kompleks. Ky'yiv : Kafedra, 2013. 283 s.
9. Ribczun Yu. V. Korekciyne navchannya z rozvy'tku movlennya ditej molodshogo doshkil'nogo viku iz ZNM : programno-metody'chny'j kompleks. Ky'yiv : Osvita Ukrayiny', 2011. 292 s.
10. Sobotovy'ch E. F. Narusheny'ya rechevogo rozvy'ty'ya u detej y' puty' y'x korrekcy'y'. Ky'yiv, 1995. 203s.
11. Trofy'menko L. I. Korekciyne navchannya z rozvy'tku movlennya ditej seredn'ogo doshkil'nogo viku iz ZNM: Programno-metody'chny'j kompleks. Ky'yiv : Aktual'na osvita, 2007. 120 s.
12. Fy'ly'cheva T. B., Chy'rky'na G. V., Tumanova T. Vospy'tany'e y' obucheny'e detej doshkol'nogo vozrasta s obshhy'm nedorozvy'ty'em rechy'. Programmno- metody'chesky'e rekomendacy'y'. Moskva : Drofa, 2009. 189s.
13. Fy'ly'cheva T. B., Chy'rky'na G. V., Tumanova T. Korrekcy'ya narusheny'j rechy'. Programmyi dlya doshkol'nyx obrazovatel'nyx uchrezhdeny'j kompensy'ruyushhego vy'da dlya detej s narusheny'yamy' rechy'. Moskva : Prosveshheny'e, 2010. 271s.

Одержано статтю: 4.02.2019

Прийнято до друку: 18.03.2019

УДК 37:81'246.3

DOI: 10.15330/esu.15.227-234

Тетяна Головатенко,

викладач, аспірант,

Київський університет імені Бориса Грінченка
(м. Київ, Україна)

Tetiana Holovatenko,

Lecturer, Post-graduate student,

Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine)

t.holovatenko@kubg.edu.ua

ПОНЯТТЯ “МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНА ОСВІТА”: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ І ОСВІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

THE CONCEPT OF “MULTILINGUAL EDUCATION”: EUROPEAN AND EDUCOLOGICAL DISCOURSE

У статті уточнено поняття “мультилінгвальна освіта” з позицій освітніх систем країн Бенілюкс та України. З’ясовано значення основних підсистем поняття – мультилінгвізм та освіта. Визначено зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на розвиток мультилінгвальної освіти. До зовнішніх чинників відносимо: вплив глобалізації на суспільство, соціальний захит на володіння іноземними мовами, соціальна мобільність населення, комплекс історично-культурних чинників. До внутрішніх чинників належать мовний та етнічний склад населення країни, наявність офіційних та державних мов та освітня політика країни.

Ключові слова: мультилінгвальна освіта, освітологія, тенденції, розвиток.

The article specifies the concept of multilingual education in European educological discourse based on its legislative framework and research results of European scholars. European experience of organizing multilingual education is attracting increasing interest due to the absence of its developed legislative provision and means of its implementation into the